

**ԱԴԱՄՅԱՆ ՀԵՐՄԻՆԵ
(ՀՊՄՀ)**

**ԿԱՐՄԻ ԵՎ ԱՐԴԱՀԱՆԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՐԿՐՈՐԴ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՏՈ ԹՈՒՐՔ-ԱՄԵՐԻԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵԹՅՈՒՆ**

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտը նախանշեց միջազգային հարաբերություններում ձևավորվող նոր փոփոխությունները, որոնք իրենց ազդեցությունն ունեցան նաև թուրք-ամերիկյան հետագա համագործակցության վրա:

Պատերազմից հետո, Թուրքիայի առջև ծառացավ սևծովյան նեղուցների կարգավիճակի և ԽՍՀՄ հողային պահանջների հարցը:

Բանն այն էր, որ գերտերություն հռչակված ԽՍՀՄ-ը ձգտում էր իր ազդեցությունը մեծացնել ողջ աշխարհում: Թուրքիան ևս հայտնվեց Կրեմլի ուշադրության կենտրոնում: Ոչ միայն կարևորվեց վերջինիս ռազմավարական և աշխարհագրական նշանակությունը, այլ նաև որոշվեց պատժել պատերազմի ժամանակ հակախորհրդային դիրքորոշում ունենալու համար: Ահա, թե ինչու ԽՍՀՄ-ը անհրաժեշտ համարեց խորհրդա-թուրքական սահմանի ճշգրտումը:

Անկարան սպառնալիք զգաց, երբ 1945 թ. մարտի 19-ին Մոսկվան հայտարարեց 1925 թ. դեկտեմբերի 17-ի խորհրդա-թուրքական «Քարեկամության և չեզոքության» պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու մասին¹, որին հետևեց սահմանների վերանայման պահանջը: Նույն թվականի հունիսի 7-ին Մոսկվայում տեղի ունեցավ Թուրքիայի դեսպան Ս. Սարայերի և ԽՍՀՄ-ի արտգործնախարար Վ. Մոլոտովի հանդիպումը², որտեղ թուրք դեսպանն անընդունելի համարեց խորհրդային պահանջները: Թուրքիան հայտնվեց անելանելի դրության մեջ: Առանց արտաքին աջակցության դիմակայությունը դառնում էր անհնարին, իսկ Անկարան, հաշվի առնելով առկա հանգամանքները, կարող էր օգնություն հուսալ:

1. Մեծ Բրիտանիայից, որը պատերազմի հետևանքների և արդեն ընթացող զաղութային համակարգի փլուզման պայմաններում հայտնվել էր ծանր իրավիճակում:

2. ԱՄՆ-ից, որը միակ տերությունն էր, որ կարող էր հակադրվել ԽՍՀՄ-ին, իսկ վերջինս էլ Թուրքիայի հանդեպ դեռևս վարում էր զգոն և սպասողական քաղաքականություն:

Թուրքիան միայնակ էր մնացել հզոր ԽՍՀՄ-ի դեմ և վերջինիս պահանջների կատարումն անխուսափելի էր:

Անկարայի արտաքին քաղաքականության մեջ առկա խուճապի լավագույն վկայությունը 1945 թ. ապրիլի 25-ի՝ ՄԱԿ-ի հիմնադիր Սան-Ֆրանցիսկոյի խորհրդաժողովին մասնակից թուրքական պատվիրակության անդամ Նիհաթ Էմիրի հուշերն են. «Ռուսաստանը 1925 թ.-ի պայմանագիրը ցանկանում է երկարացնել... դա անհանգստացնում է: Անգլիան և Ֆրանսիան ուժասպառ են: Թուրքիան դիմել է ԱՄՆ-ին. «Եթե մերժենք Ստալինի դիմումը, կօգնե՞ք մեզ», իսկ ԱՄՆ-ը պատասխանել է. «պատերազմից դուրս ենք եկել ուժասպառ 10 հազար մղոն հեռավորությունից չենք կարող օգնել ձեզ, ռուսների հետ համաձայնվեք»: Հետագայում հանդիպում ենք ունեցել մաս Մ. Բրիտանիայի արտգործնախարար Իդենի հետ, որից ստացել ենք մույն պատասխանը»³:

Այնուամենայնիվ, հզոր Խորհրդային Միության դեմ միայնակ հայտնված Թուրքիային առաջինը աջակից կանգնեց Լոնդոնը: 1945 թ. հուլիսի 9-ին Թուրքիայի նախագահ Ի. Ինյոնյուն շտապեց հայտարարել. «Անգլիացիները որևէ կասկածի տեղիք չեն տալիս (կապված ռուսների հետ): Առաջին օրվանից ի վեր (ռուսների պահանջներին ընդիմանալու առումով) շարունակում են պաշտպանել մեզ, մենք վստահում ենք նրանց... բոլոր հարցերը և գործողությունները մեր միջև համաձայնեցվում են»⁴:

1945 թ. հուլիսի 17-ին մեկնարկեց Պոտսդամի խորհրդաժողովը, որտեղ խորհրդային կողմը հստակ պատրաստվել էր՝ Թուրքիայի նկատմամբ ունեցած հողային պահանջների հարցում: Մինչ խորհրդաժողովի բացումը՝ հուլիսի 16-ին, հարցի շուրջ առանձնագրույց է տեղի ունենում ԽՍՀՄ արտգործնախարար Վ. Մոլոտովի և Մեծ Բրիտանիայի արտգործնախարար Ա. Իդենի⁵, իսկ հուլիսի 18-ին՝ Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Ու. Չերչիլի և ԽՍՀՄ-ի Կոմկուսի գլխավոր քարտուղար Ի. Ստալինի միջև, որից հետո Չերչիլը հայտարարում է. «Բանն այն է, որ ռուսները ցանկանում են... Ռուսաստանից վերցված Կարսը և Արդահանը: Թուրքերն այս առումով ավելի զուսպ են...»⁶:

Ի վերջո, խորհրդային կողմի՝ Թուրքիայի նկատմամբ ունեցած հողային պահանջները դուրս եկան կուլիսների ետևում տարվող քննարկումների մակարդակից, և հուլիսի 22-ին Պոտսդամի խորհրդաժողովի 6-րդ նիստում այդ մասին հայտարարեց Վ. Մոլոտովը. «...1921 թ. Խորհրդային Հայաստանից և Խորհրդային Վրաստանից Թուրքիան տարածք է խլել՝ դա Կարսի, Արդվինի և Արդահանի մարզերի հայտնի տարածքն է...»⁷: Մեկ օր հետո՝ հուլիսի 23-ի խորհրդաժողովի 7-րդ նիստում, ԱՄՆ-ի նախագահ Հ. Տրումենը իր ելույթում մշեց. «թուրքերի և ռուսների միջև հողային խնդիրները վերաբերում են միայն իրենց, սակայն սևծովյան նեղուցների խնդիրը՝ ԱՄՆ-ին և ողջ աշխարհին»⁸:

Այսպիսով, ԱՄՆ-ի նախագահը հստակ արտահայտեց իր երկրի դիրքորոշումն, որով անուղղակի համաձայնություն տվեց Մոսկվայի հողային պահանջներին՝ առավել կարևորելով նեղուցների կարգավիճակի հարցը:

ԽՍՀՄ-ի համար քաղաքական բարենպաստ իրադրությունը փոխվեց Պոտսդամի վեհաժողովից հետո, երբ պարզ դարձավ, որ ԱՄՆ-ը դարձել էր աշխարհի միակ միջուկային տերությունը: Այս հանգամանքը հնարավորություն տվեց Տրումենի վարչակարգին որդեգրել ավելի կոշտ դիրքորոշում Խորհրդային Միության դեմ պայքարում, որն ընթանում էր ազդեցության գոտիների ընդլայնման համար:

Խորհրդային Միությունը, չնայած Պոտսդամում ընդունված որոշմներին, հրաժարվում էր զորքերը դուրս բերել Իրանից և ձգտում էր վերահսկողության՝ նավթով հարուստ Մերձավոր և Միջին Արևելքում: Կոմունիզմը սպառնում էր նաև ողջ Եվրոպային: Գնահատելով ստեղծված իրադրությունը, ԱՄՆ-ը կարևորեց Թուրքիայի դերը, որն համարվեց «Արևելքի բանալի»⁹, այն նաև պատմեշ էր դառնալու Եվրոպային սպառնացող «կարմիր վտանգի» դեմ:

1945 թ. օգոստոսի 2-ին ԱՄՆ-ը ուղերձ հղեց Թուրքիային. «Ձեր և մեր միջև որևէ համաձայնագիր չկա, ուստի պետք է մտածել, սակայն անհանգստանալու կարիք չկա: Թուրքիայից տարածք չի անցնի Ռուսաստանին...»¹⁰: Սպասողական դիրքից Վաշինգտոնն անցնում էր ակտիվ գործողությունների՝ նպատակ ունենալով ստանձնել այն դերը, որն ուներ Մեծ Բրիտանիան Թուրքիայի համար՝ մինչ պատերազմը: Խորհրդային կողմը իր պահանջներում ստիպված էր նահանջել, քանի որ Թուրքիան այլևս անպաշտպան չէր, և չնայած Կարսի ու Արդահանի շուրջ առաջացած աղմուկին, Մոսկվան այդպես էլ որևէ պաշտոնական պահանջ չներկայացրեց: Արդեն 1946 թ. Անկարան տարբեր պաշտոնյաների և մամուլի միջոցով ակտիվ հակադրվում էր Մոսկվային և անգամ հողային պահանջների դեպքում սպառնում պատերազմով:

Թուրք-ամերիկյան համագործակցության սկիզբ ընդունված է համարել 1946 թ. ապրիլի 5-ը, երբ ամերիկյան «Միասուրի» գրահանավը ժամանեց Ստամբուլ: Այդ առիթով նախագահ Ինյոնյուն հայտարարեց. «Ամերիկյան նավերը որքան մոտենում են, այնքան մոտենում են նաև լավ ժամանակները»¹¹, սակայն մինչ այդ՝ փետրվարի 27-ին, ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի միջև արդեն ստորագրվել էր 10 մլն դոլարի աջակցության պայմանագիր¹², որը թուրք հեղինակ Ջ. Օզաքինջին համարում է պարտադրված, քանի որ «այդ ժամանակ Թուրքիայի պետական բյուջեն կազմում էր 245 մլն դոլար, ուստի այդ աջակցությունը պետք չէր Թուրքիային»¹³, իսկ արդեն դեկտեմբերի 6-ին՝ մեկ այլ համաձայնագրով, ամերիկացիներն իրավունք ստացան հող գնել Թուրքիայում¹⁴, մի բան, որ

Թուրքիայի Հանրապետության ստեղծումից ի վեր առաջին անգամ էր կատարվում: Ջ. Օզաքինջին մաս ավելացնում է. «Ռուսները ցանկանում էին Կարսը և Արդահանը, Ինյոնյուն չտվեց, իսկ հատուկ համաձայնագրով ամերիկացիներն իրավունք ստացան գնելու ողջ Թուրքիան: Մինչև 1939 թ. Թուրքիան հարմարվում էր Անգլիային և Ֆրանսիային, իսկ 1945թ-ից հետո՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին»¹⁵:

Որքան էլ թուրք ժամանակակից հեղինակները քննադատեն ԱՄՆ-ի տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքականությունը Թուրքիայի նկատմամբ, ակնհայտ է՝ ԱՄՆ-ը կանխեց Կարսի և Արդահանի շրջանների վերադարձը Խորհրդային Միությանը: Առավել արդարամիտ է թուրքական պաշտոնական պատմագրությունը. «Աշխարհի գերիզոր տերություն Միացյալ Նահանգները «Միասուրիի» մոտեքով պաշտպանեց Թուրքիային՝ նեղուցների և Արևելյան Անատոլիայի նկատմամբ պահանջներ ներկայացնող մեկ այլ գերտերությունից՝ ԽՍՀՄ-ից»¹⁶:

Թուրք-ամերիկյան մերձեցումը ողջունեց մաս տվյալ ժամանակի թուրքական մամուլը: Օրինակ, «Թասվիրը» («Նկարագրել») գրում էր. «Թուրքիան, ունենալով մման հզոր բարեկամ, ինչպիսին Ամերիկան է, կարող է անվտանգ և հանգիստ շարունակել խաղաղության իր գործունեությունը Մերձավոր Արևելքում»¹⁷, իսկ «Ջումհյուրիեթը» («Հանրապետություն») նշում էր. «Այսուհետև, Մերձավոր և Միջին Արևելքի ժողովուրդները կարող են ապրել գոհ և ապահով: Կեցցե՛ ԱՄՆ-ը»¹⁸:

Այսպիսով, երկու գերիզոր տերությունների՝ ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի միջև սկսվեց մի հակամարտություն, որը ստացավ «սառը պատերազմ» անվանումը: Այս հակադրությունից օգտվեց Թուրքիան և խուսափեց տարածքային կորուստներից: Վաշինգտոնը սատար կանգնեց վերջինիս ամբողջականության պահպանմանն, որը միակ ելքն էր Մոսկվայի՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքում, ինչպես մաս Արևելյան Եվրոպայում ունեցած դիրքերի թուլացման համար:

Այսպես ձևավորվեց թուրք-ամերիկյան նոր բարեկամությունը և ի ճիգ դարձան Կարսի և Արդահանի վերադարձման հայ ժողովրդի հույսերը:

HERMINE ADAMYAN
(*ASPU*)

THE KARS AND ARDAHAN ISSUE AFTER THE SECOND WORLD WAR IN THE CONTEXT OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS

After the Second World War the Republic of Turkey was caught in a serious situation which was conditioned by the Cold War. USSR decided to punish Turkey

because of her anti-soviet position and came along with territorial demands that related to Kars and Ardahan.

In the end, afraid of the idea of possible loss of the territories, USA, which was already a nuclear power, became the supporter of Turkey. The latest gave an importance to Turkey geographical position for having her influence in Near East and Middle East. Thus Turkey used the result of the developing Cold War that was between USSR and USA and not only kept her territorial entirety, but also gained a new ally such as USA.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լրաբեր, 10. 04. 1945:
2. Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, cilt I. (1919-1980), İstanbul, 2002, s. 523.
3. Erim N., Türkiye'nin Dış politika sorunları, İstanbul, 2001, s. 156.
4. Özakıncı C., Türkiye, nin siyasi intihari, yeni-Osmanlı tuzağı, İstanbul, 2008, s. 304.
5. Տե՛ս, Կարապետյան Մ., Գևորգյան Է., Խորհրդային Հայաստանը 1920-1991 թվականներին, Ե., 2007, էջ 322:
6. Merih T., Soğuk savaş ve Türkiye (1945-1960), Ankara, 2006, s. 86-87.
7. Միմնյան Հր., Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից, Ե., 1991, էջ 531:
8. Türk dış politikası, s. 523.
9. Isyar O., An Analysis of Turkish American Relations From 1945 to 2004: Initiatives and Reactions in Turkish Foreign Policy, Alternatives Turkish Journal of International Relation, 2005, Vol. 4, № 3, p. 22.
10. Özakıncı C., նշվ. աշխ., էջ 306:
11. Turk dış politikası, s. 493.
12. Özakıncı C., նշվ. աշխ., էջ 307:
13. Özakıncı C., նշվ. աշխ., էջ 307:
14. Özakıncı C., նշվ. աշխ., էջ 308:
15. Özakıncı C., նշվ. աշխ., էջ 308:
16. Kronolojik Türkiye tarihi Ansiklepedisi, İstanbul, 2007, s. 103.
17. ՀՀ ԳԱԱ, Արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ, Обзор турецкий прессы за период с 1 Апреля по 1 Мая 1946 года, Отклики прессы на пребывание в Стамбуле линкора “Миссури”, с. 11.
18. Cumhuriyet, 08. 04. 1946.